

canlanır. Bir çox klassik sənətkarlar, eləcə də Şah İsmayıl Xətai əsərlərinin siyasi və ictimai səbəblərdən başqa şairlərin əsərləriylə qarşıdırılması və çox zaman dəyişik salınması tədqiqatçılar üçün təzə məsələ deyildir. Bu baxımdan onun Xətai-Şeyxi, Xətai-Əhməd Paşa və Xətai-Karamanlı Nizami divanlarında "müştərik şeirləri" varlığına əsaslanaraq, "Səfəvi-Osmanlı kultür mühitlərində alış-verişin sanıldığından qarmaşığı olduğunu" qeyd etməsi təbii bir addımdır. Belə ki, Şeyx Səfi türbasında farsca divan və məsnəvilərlə yanaşı, Əlişir Navəinin də divanının olduğu bəllidir. O da maraqlıdır hökmdar-şair Cahənşah Həqiqinin divanının onunla bağlıdır. II Bəyazidin kitabxanasında azərbaycanlı Osmanlı sarayı arşında yaxşı münasibətlərin olduğunu, hətta fəateh Sultan Mehmedlə Cahənşahın məktublaşdığını nəzərə alsaq, M.Macitin də təxmin etdiyi kimi, Əhməd Paşa divanının elə bu dövrdə Təbrizə göndərilməsi mümkündür. Bunu Əhməd Paşanın bir qəzəlindəki aşağıdakı beytdən də görmək olar:

*Gönçə gibi cəməsin çək ide çün bəlbül gibi,
Okya və riam Cahənşahın gəzəl-hanı dürtür.*

Nə bilmək olur, bəlkə də Şah İsmayılın şeir-sənətə marağını nəzərə alan Osmanlı saray ziyalıları Əhməd Paşa divanını Səfəvi sarayına oğrənən olaraq göndərmişdirlər.

Şah İsmayıl Xətai əsərlərində Nəsimi şeirlərinin güclü təsirini görən müəllif, hətta hökmdar şairin Nəsimiyə yazdığı bəzi nəzirlərin ona "mal edildiyini" də göstərir. Eyni zamanda, Karamanlı Nizamının də bir qəzəlinin Xətai divanında eynilə verildiyini bildirir. Əhməd Paşanın "Ey dost" rədifli bir qəzəlinin isə iki versiyası, Xətai divanında salındığını vurğulayır.

S.Nazifin bir zamanlar M.F.Köprülünün Xətai Azərbaycan ədəbiyyatının bel sütunu adlandırmasına qarşı çıxdığını qeyd edən M.Macit, dolayısıyla bu fikrə tərəfdar olduğunu göstərir. O da maraqlıdır ki, sonralar Köprülü Xətainin şairlik qüdrəti haqqında böyük fikirlərindən danışmış, 1947-ci ildə "İslam Ensiklopediyası"na yazdığı "Füzuli" maddəsində Şah İsmayılı daha çox "Yəsəvi gələniyindən və Yunus poeziyasından təsirlənən bir sufi şair olaraq" təqdim etmişdir.

Son illərdə Türkiyədə Ahmet Yaşar Ocak və Ahmet Karamustafanın çalışmalarıyla üzə çıxan Vəfəilik üzərinə Ayfer Karakaya-Stumpin apardığı araşdırmalar qızılbaşlığın yayıldığı coğrafiyada yəsəvilikdən daha çox, vəfəilinin təsir olduğunu göstərməkdədir. Təəssüf ki, bu maraqlı izah-qeyd müəllif tərəfindən inkişaf etdirilərək tam açıqlanmış, sadəcə, məlumat olaraq qalıb.

Bir çox Şərq ölkələrində, özəlliklə, Anadoluda öz varlığından keçib şahın varlığında yox olmaq arzusuyla "Xətai" təxəllüsünü işlədən təəssübkeş "şairiləri" ortaya qoyduqları örnəklərin zaman keçdikcə, Şah İsmayılın şeirləri arasına qanşması fikri həqiqətə uyğundur. Bunun nəticəsində cüng və məcmualərdə "Xətai" təxəllüsü, fəqət gerçək yazarı bilinməyən şeirlərin sayı artmışdır. Bunu həm heca, həm də əruz vəznli əsərlərə aid etmək olar. Təsədüf deyil ki, əski divan nüsxələrində ümumən 250-260 şeir olduğu halda, sonrakı nüsxələrdə şeirlərin getdikcə artması nəzərə çarpır. O da maraqlıdır ki, müəllif məhz həmin şeirlərdə vəzn və qafiyə qüsurlarının daha çox olduğunu ehtimal edir.

Xətai divanının "Əli" və "eşq" kəlmələri üzərində qurulduğunu deyən M.Macitin diqqətli cəlb edən başqa maraqlı bir qeydi əsərlərindən gətirdiyi bəzi misralara söykənərək hökmdar şairimizin qulağı sığalı portretini çəməsidir.

*Xətai sözlərin səm etsün ol mah,
Ki, şəhərlə gəşinə lə'lo gərəkdir.*

Xətai poeziyasının təsir dairəsini diqqətlə izləyən müəllif XVI yüzildə nəzərə məcmuəsi tərtib edən Ədiməli Nizami və Pərvanə bəy kimi Osmanlı şairlərinin də Xətai qəzəllərinə nəzirlər yazdı-

ğını qeyd edir.

Xətai divanının əlyazma nüsxələri arasında ən mükəmməl nüsxələrdən biri kimi Sultan Əl-Kurrai kitablığı nüsxəsini göstərir. Bu nüsxə, müəllifin fikrincə, 1546-cı ildə Yarı tərəfindən Məhəmməd xan tərəzində köçürülmüşdür. 11 vərəqdən ibarət Kitabxaneyi-Maclisi-Şurayi-Milli nüsxəsinin şair hələ həyatda ikən köçürüldüyünü diqqətə çatdırır.

Xətainin uşaqlıq, Lahicanda gizli yaşadığı dövrdə Qurani-Kərimin özünü köçürməsi və onu Nəcəfdə hə. Əli türbasına bağışlaması rəvayətinə toxunan Macit İ.H.Ərəylin də onun Şah Mahmud və Hacı Məhəmməd Təbrizidən xətt dərsi alması haqqdakı fikrini dəstəkləyir. Hətta süls və nəstəliq xəttlərlə köçürdüyü "Kəlimatei-Murtəzəziyyə" adlı əsərin Münihdə Baryera Dövlət Kitabxanasında saxlandığını deyir. İstanbul Universiteti Kitabxanasında da Şah İsmayılın əl yazısıyla bəzi mürakələrin tapıldığını və başqa ehtimalları aradıb saf-çürük edən M.Macit Xətainin sağlığında köçürülmüş, əvvəldən və sondan naqis olan 3 divan nüsxəsinin olduğunu təsdiqləyir.

Alman alimləri Karl Lachmann və Paul Maasin "Texkritik" (1927) əsərinə əsaslanan tədqiqatçı alim "Nüsxələrin soyağacını çıxarmaq yöntemi"ni klassik əlyazmalara tətbiq etməyi məqsəduyğun sayır. Fikrimizcə, özlüyündə müsbət və mütərəqqi hal kimi dəyərləndirilməli olan bu prinsipdən biz də yararlanmalı, klassik əlyazma nüsxələrinin öyrənilməsi və təhlilində bu metoddan geniş istifadə etməliyik. Bu prinsipə hərəkət edən və özünə qədrli araşdırma və nəşr variantlarını tutuşduran müəllif Şah İsmayılın ölümindən qısa bir zaman sonra divanına əlavələri edilməsi, Nəsimiyə Xətainin bəzi şeirlərinin qarşıdırılması, Osmanlı şairlərindən Şeyxi, Əhməd Paşa və Karamanlı Nizamının bəzi qəzəllərinin Xətaiyə mal edilərək nüsxələrə salınması qənaətinə gəlir.

Onu da deməliyik ki, indiyədək nəşr edilmiş Xətai divanlarında 19 qəsidə, 440 qəzəl, 1 müsəddəs, 2 məsnəvi ("Dahnəmə" və "Nəsihətnəmə"dan başqa), 10 tuyuq, 1 qit'a və 1 mətla' olmaqla, 474 türkçə şeir vardı. Azərbaycan və İranda çıxan Xətai divanlarında çoxu mətlə' olmaqla 32 farsca, 1 ərəbcə şeir olmasına baxmayaraq, M.Macit yazma nüsxələrdə yer alan 1 təxmis və 4 qəzəl olmaqla, farsca cəmi 5 şeiri yeni divana salmağı lazım bilməmişdir. Uzun və gərgin əməyin nəticəsi olaraq ortaya çıxan bu Xətai divanında müəllif ən mötəbər əlyazma nüsxələri və indiyədək müxtəlif ölkələrdə nəşr edilmiş divanların tutuşdurmuş, şifalımtalar, transkripsiyaya əlifbası vermiş və hər səhifədə nüsxə fərqlərini göstərmişdir. M.Macit divana 200-ə yaxın sahifəlik geniş bir ön söz yazmışdır ki, Xətainin mühtiti, dövrü, şəxsiyyəti və yaradıcılığı haqqında mükəmməl bir araşdırma təsiri bağışlayır.

Görkəmli türk alimi, prof.dr. Muhsin Macitin böyük zəhmət və fədakarlıqla araya-ərsəyə gətirdiyi, müxtəlif ölkələrdə geniş oxucu kütləsinin yararlanı biləcəyi "Xətai" divanı, həqiqətən ümumtürk ədəbiyyatının, özəlliklə, Xətaişünaslığın yeni uğuru kimi dəyərləndirilməlidir. Bu münasibətdə biz Muhsin Macit bəy dərin minnətdarlığımızı bildirir, geniş və dolğun elmi fəaliyyətində ona daha böyük uğurlar arzu edirik.

ON THE NEW SCIENTIFIC-CRITICAL PUBLICATION OF DIVAN BY SHAH ISMAIL KHATAI

Summary

In the article is dealt with history of prose and investigation of Shah Ismail Khatai's works and given information about scientific-critical prose which is recently published by professor, dr. Muhsin Majit in Turkey. The comprehensive foreword written by the author to this book, which is a result of hard work, give an impression of a scientific investigation. And it is a great step in studying Khatai's creativity.

**О НОВОМ НАУЧНО-КРИТИЧЕСКОМ ИЗДАНИИ
ДИВАНА ШАХ ИСМАИЛА ХАТАИ**

Резюме

В статье представлена вниманию история издания и исследования произведений Шах Исмаила Хатаи, приводятся сведения о научно-критической публикации Дивана, осуществлённой недавно в Турции проф. д-ром Мухсином Маджитом. Глубокое и содержательное вступительное слово к этой книге, явившейся результатом напряжённого труда автора, подтверждает впечатление достойного научного исследования как важного шага в изучении творчества Хатаи.